

บทเรียน บทรู้ :

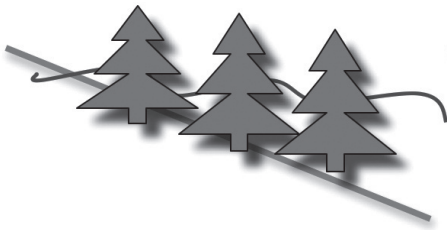
ประเด็นกระบวนการการป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง

สมพงษ์ เผือกเอี่ยม

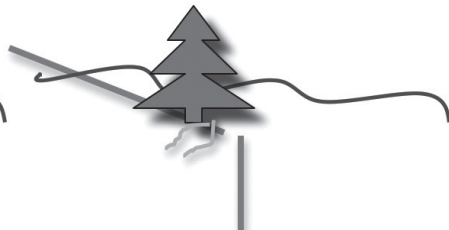
จุดเริ่มต้น

เมื่อปี พ.ศ. 2540 เกิดพายุเกย์ขึ้น ณ บริเวณชายฝั่ง ภาคตะวันออก บ้านเปรี๊ตใน จ.ตราด ก็ได้รับผลกระทบโดยตรงจากปรากฏการณ์ธรรมชาติดังกล่าว ทำให้เกิดการพังทลายของดินชั้นบน นับจากป่าชายเลนทั้งหมด (ที่ถูกพายุลมแรงพัดพา) รวมพื้นที่ลงไปในทะเลหลายกิโลเมตร ทำให้พื้นที่ดินที่มีลักษณะเป็นแนวลาดเอียงที่มีความชันน้อย เกิดเป็นหลุมเป็นบ่อ และมีพื้นที่ความลาดเอียงที่สูงมากขึ้น ทำให้ชายหาดหายไป เกิดการพังทลายของต้นไม้ป่าชายเลน ป่าโกงกาง นำไปสู่ผลกระทบต่อระบบนิเวศที่เชื่อมโยงถึงการใช้ชีวิตประจำวันของมนุษย์ เช่น การอาศัยป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน

ปรากฏการณ์ทั้งหมดส่งผลให้เกิดการประมงที่มุ่งต่อการจับสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณมากๆ โดยเรือประมงเหล่านี้ก็ใช้วิธีการที่ไม่เป็นปกติ คือ การใช้วิธีการคราดหอย ยิ่งส่งผลกระทบ ทำให้หน้าดินชายหาดเกิดความเสียหายมากขึ้น เมื่อชาวบ้านเปรี๊ตใน สังเกตเห็นและอยากจะทำเนนการรักษาให้สภาพแวดล้อม

อดีตก่อน พ.ศ. 2535

หลัง พ.ศ. 2535

กลับมาเป็นเหมือนเดิม จึงได้ทำการจัดตั้งแปลงวิจัยขึ้นมา โดยอาศัยสมมติฐานว่า เรือประมงที่ใช้วิธีลาก ทำให้เกิดการพังทลายของหน้าดิน ส่งผลกระทบต่อการเกิดขึ้นของต้นไม้อิงป่าชายเลน และทำแปลงทดลองวิจัยของตัวเองขึ้นดังนี้

วิธีการดำเนินการโครงการ

การปักไม้รวก กับความพยายามแก้ไขปัญหาคั้งแรก

รูปแบบของแปลงวิจัยดังกล่าว เน้นเพื่อตอบสนองสมมติฐานที่เกิดขึ้น โดยมีคนร่วมอุดมการณ์ทั้งหมดราว 45 คน เป็นคนในหมู่ 2 ที่มาช่วยกัน เริ่มต้นว่าจะใช้อะไรเป็นที่กั้น มีการประชุมร่วมกัน และสรุปผลออกมาว่าจะใช้ไม้ไผ่ หรือไม้รวกที่หาได้ในพื้นที่ที่มีอยู่ปริมาณมาก เมื่อได้มีการตกลงร่วมกันดังกล่าวแล้ว ต่อมาก็ระดมแรงไปตัดเอาต้นไม้ไผ่ หรือไม้รวก เมื่อได้ไม้มาแล้ว ก็ไปทำการลงพื้นที่แปลงวิจัย โดยกำหนดไว้ที่ 2 แปลง แปลงละ 10 ไร่ แปลงหนึ่งจะอยู่ใกล้กับป่าชายเลน อีกแปลงจะลึกเข้าไปในทะเล ดังนั้นจะใช้ไม้ประมาณ 10,000 ต้น (ซึ่งไม้เหล่านี้ก็มาจากต้นไม้ที่มีอยู่ในหมู่บ้านแล้ว) มีการจัดการทำการวิจัยเป็นรูปแบบ มีการเก็บข้อมูลทุก 15 วัน โดยทำการเก็บข้อมูลของดิน และของสัตว์น้ำเล็กๆ ดูการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่เกิดขึ้น

วิธีดำเนินการ

โดยการเอาไม้รวกที่มีในพื้นที่ ขนาดความสูง 5 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 2 – 4 นิ้ว นำไปปักในทะเล โดยปักให้พื่นน้ำ ประมาณ 3 เมตร ห่างจากชายฝั่ง ประมาณ 400 – 500 เมตร โดยปักชิดกันแน่นในแนวเดียวกัน เป็นระยะทาง ประมาณ 400 – 500 เมตร โดยผลที่เกิดขึ้นคือ เรือวิ่งน้อยลง เนื่องจากเรือเข้ามาในแนวของไม้ไม่ได้ แหล่งอาหารของสัตว์มีมากขึ้น คือ มาจากพื้นดินที่มากขึ้น ทำให้พวก หอย ปู ปลา เกิดมากขึ้น เกิดการกัดเซาะน้อยลง และพื้นทะเลสูงขึ้นจากการทับถมของตะกอนดินผลการวิจัยพบว่า เรือประมงเช่นเรือลากหอย มีผลในการทำให้เกิดคลื่นลมและคลื่นทะเลที่มีความรุนแรงมากขึ้นกว่าที่ธรรมชาติมี ส่วนการกัดเซาะยังไม่หายหมดไปทีเดียว ยังมีอยู่อีก **สิ่งที่ควรปรับปรุงจากผลของการวิจัย คือ** ระยะทาง 400 – 500 เมตร ไกลจากฝั่งเกินไป ในระยะที่ชิดฝั่ง ระยะพื้นดินของฝั่ง ก็ยังมีการเพิ่มขึ้นของพื้นดินน้อยอยู่ อายุของไม้ไผ่รวกมีจำกัด และการจะหาไม้รวกมาเปลี่ยนทดแทนก็ทำได้ยากขึ้น เนื่องจากอายุการโตของไม้ต่ออายุการใช้งานของไม้ มีระยะที่ต่างกัน ผลที่เกิดจากการวิจัยการปักไม้รวกเพื่อป้องกันกัดเซาะชายฝั่ง

สิ่งที่แรกที่ชาวบ้านพบ คือ การมีสัตว์น้ำมาอาศัยมากขึ้น ทั้งบริเวณข้างในพื้นที่แปลงวิจัย และรอบๆ พื้นที่แปลงวิจัย สัตว์ที่มาอาศัยอยู่เยอะก็เป็นสัตว์ประเภทหอย และปลากะพง

ส่วนที่ 2 ที่สังเกตเห็นได้อีก ก็คือ ในพื้นที่แปลงชั้นใน ที่ติดฝั่งนั้น เมื่อน้ำลดลงก็จะมองเห็นพื้นดินเกิดเป็นสันดอน เนื่องจากการทับถมกันของตะกอนดินที่ถูกน้ำพัดพาเข้ามา ทำให้ผลที่ได้เกิดความขัดแย้งกัน

ในช่วงแรกๆ ของการจัดทำแปลงวิจัยเพื่อพิสูจน์นี้ ก็มีปัญหาต่อต้านของผู้คนจากหมู่บ้านอื่น ที่ไม่เข้าใจการอนุรักษ์ ว่าควรจะทำอย่างไร ทำให้มีการแอบเข้าไปจับสัตว์น้ำ แต่ด้วยความตั้งใจของชาวบ้านที่ต้องการการอนุรักษ์ ตัวผู้ใหญ่บ้านเอง ก็ไปพูดคุย ทำความเข้าใจกับคนในหมู่บ้านอื่นๆ ทำให้เกิดความเข้าใจกันมากขึ้น นานวันเข้าทุกหมู่บ้านก็เข้าใจและหยุดการเข้าไปจับสัตว์น้ำในบริเวณแปลงวิจัย

เมื่อผ่านไป 2 ปี ไม้รวกที่เรานำมาใช้ได้เสื่อมและหักพังไปตามวันเวลา แต่ชาวบ้านยังทำการวิจัยต่อไป เพื่อที่จะพิสูจน์ให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียง รับทราบว่า การทำประมงที่ทำกันมานั้นทำลายธรรมชาติ ช่วงแรกๆ ที่ไม้หักไป ทำให้การทำงานวิจัยชะลอลง และส่งผลให้คนที่ทำประมง มาคราดหอยในพื้นที่ที่ทำการแปลงวิจัยมากขึ้น

เต่ายาง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความพยายามป้องกันชายฝั่ง

เนื่องจากการทำวิจัยโดยใช้วัสดุธรรมชาตินั้น จะเกิดการเสื่อมสภาพไปตามอายุ ดังนั้นทางกลุ่มชาวบ้าน ก็ทำการคิดวางแผนที่จะเปลี่ยนวัสดุใหม่ และเปลี่ยนรูปแบบมาใช้วิธีการของเต่ายางแทนการปักไม้รวก เพื่อช่วยชะลอคลื่นลมที่จะมากัดเซาะพื้นที่ชายฝั่งของป่าชายเลน โดยได้ไปศึกษาดูงานในหลายพื้นที่ เช่น จังหวัดชลบุรี

ผลของการวางเต่ายางมีการสำรวจของชาวบ้าน พบว่า ภายในเต่ายางที่ทำนี้ มีปลาชนิดต่างๆ มาอาศัยอยู่ และก็มีหอยตะไคร่มาอยู่อาศัย ซึ่งสอดคล้องกับการทำงานวิจัยที่หนึ่งของชาวบ้าน ดังนั้น ชาวบ้านจึงเริ่มศึกษาการทำเต่ายางอย่างจริงจัง มีการไปดูงานในสถานที่ต่างๆ ที่มีการใช้เต่ายางมาทำเพื่อป้องกันแนวชายฝั่ง จ.ชลบุรี

โครงสร้างเต้ายาง

ชาวเปรีตไนได้ตั้งห้วข้อการทำวิจัยขึ้นมาใหม่โดยการใช้เต้ายางเป็นเครื่องมือในการทำงานวิจัย โดยตั้งสมมติฐานว่า จะใช้เต้ายางมาเพื่อช่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ทำอนุบาลบ้านปลา เพื่อช่วยป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งของน้ำทะเล และเพิ่มปริมาณดินตะกอนให้สูงมากขึ้น และเพื่อป้องกันไม่ให้เรือลากหอย หรือเรือต่างๆ ที่ทำการประมงชายฝั่ง เข้ามาในพื้นที่

ในการออกแบบเต้ายาง ออกแบบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มียางมาผูกกัน 6 เส้น โดยการผูกติดกันนี้จะใช้เชือก และเทปูนลงไปในพื้นที่เป็นฐานด้านล่าง วัตถุประสงค์และการได้มาของยาง

ตอนแรกผู้ใหญ่บ้านใช้วิธีการเอารถไปรับซื้อยางที่ไม่ใช้แล้วตามหมู่บ้านต่างๆ ตาม ถนนเส้น จันทบุรี-ตราด และก็ไม่มีพอต่อการใช้ จึงไปติดต่อกับบริษัท

ที่ผลิตยาง ติดต่อกับหลายบริษัท และบริษัทต่างๆ เหล่านั้น ก็ให้ยางแต่ต้องไป
ซนกันมาเอง ซึ่งทางหมู่บ้านไม่มีงบประมาณเพียงพอในการไปซน จนในที่สุด
ก็ได้บริษัท ชื่อ โยโกฮาม่าอินเตอร์โกล์ ที่อยู่จ.ชลบุรี ทางบริษัทมีความยินดีที่
จะขนยางมาส่งให้ เนื่องจากทางบริษัทนี้มีการถูกบังคับโดยกฎหมายว่าด้วย
เรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ยางที่ทางบริษัทเอามาให้ เป็นยางที่ไม่ผ่านเกรด มีความเสียหายบาง
อย่าง ทางบริษัทก็ทำการเจาะยางให้ไม่สามารถนำไปใช้ต่อได้ และทำการ
บรรจุรถตู้คอนเทนเนอร์มาส่ง ชาวบ้านก็เลยตัดปัญหาการหาขางไปได้
การออกแบบและสร้างเต้ายางก็เป็นรูปแบบและเอกลักษณ์ของบ้านแปร์ดีใน

จากรูป จะใช้ ยางรถยนต์ 6 เส้น มามัดรวมกัน คล้ายกับลูกเต๋า ที่มี 6
หน้า ซึ่งลูกที่วางอยู่ที่พื้น จะเอาปูนซีเมนต์เท ทำเป็นเหมือนฐาน ที่มีน้ำหนัก
และถ่วงให้ไม่ขยับเขยื้อนได้ง่าย เมื่อโดนแรงลมหรือแรงคลื่นมากกระทบ โดยมี
ขั้นตอนการทำดังนี้ เจาะยางรถยนต์ทั้ง 6 ลูกแล้วนำเชือกมาร้อยผูกติดกัน ให้
ได้ลักษณะดังรูป จากนั้นเอาปูนซีเมนต์เทลงในลูกที่ใช้วางเป็นพื้นก่อน รอจน
กระทั่งปูนแห้ง จึงทำการขนย้ายต่อไป

สาเหตุที่ออกแบบเต้ายางแบบนี้ คือ เมื่อเราได้เทปูนถ่วงน้ำหนักไว้ที่
ฐานจะทำให้ ยางขยับเขยื้อนได้ยากมีรูปทรงที่ค่อนข้างสมมาตร สวย และดูดี
น้ำหนักถ่วงมากขึ้น สามารถทนแรงลม แรงคลื่น และเรือวิ่งเข้ามาชนได้มาก
ขึ้น

จากการออกแบบ ก็มีข้อเสีย ในเรื่องของน้ำหนักที่มากขึ้น มีการขนย้าย
ลำบาก ในช่วงแรกๆ ของการขนย้าย ก็เกิดปัญหาเรือคว่ำ หรือคนที่ยกมีไม่

ภาพถ่ายยาง

มาก จึงได้นำเอาหลักการของครนยกของมาใช้ ซึ่งก็เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน
อย่างหนึ่งที่มีเสาดันหนึ่ง ตั้งอยู่ระหว่างเต้ายางบนบก กับเรือในทะเล โดยเสาดัน
นี้จะมีคานอันหนึ่ง ที่วางอยู่บนยอดเสา ตรงจุดที่วางสัมผัสกัน จะมีจุดหมุน
โดยที่ฝั่งหนึ่งของไม้คานจะมีลูกน้ำหนักถ่วงไว้ ส่วนอีกฝั่งหนึ่ง ก็จะเป็นที่สำหรับ
เอาไว้ใส่เต้ายาง เวลาเคลื่อนย้ายจากบนบก ใส้ในเรือก็ใช้วิธีนี้ แต่พอเรือออก
ไปในทะเล ก็ใช้การผลักให้เต้ายางตกลงไปในน้ำ ตรงตำแหน่งที่ได้วางแผนไว้
โดยจะเป็นตำแหน่งที่น้ำขึ้นสูงสุดจะท่วมเต้ายางมิด แต่เมื่อน้ำลดลง ก็จะมองเห็น
เต้ายางโผล่พ้นน้ำขึ้นมา ลักษณะและจุดที่วาง กล่าวคือ จะวางไว้ตามแนว
จากปากคลอง 7 ถึง คลอง 8 เป็นระยะทาง 500 เมตร ห่างจากชายฝั่ง 50
เมตร จำนวน 3 แถวนับจากชายฝั่งออกไป ซึ่งก็กินระยะทางประมาณ 150
เมตร โดยแต่ละแถวจะวางห่างกัน และเอาอีกแถวมาวางปิดช่องที่วางนั้น สลับ
กันไปเรื่อยๆ

ผลที่ได้จากการดำเนินการ

ในช่วง 2 - 3 ปีแรกการกัดเซาะลดลงมาก ทำให้เรือเข้าไม่ถึงฝั่ง ทำให้ลดคลื่นที่เกิดจากเรือลงมีสัตว์น้ำมากขึ้น เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำด้วย มีการสะสมของตะกอนดินเกิดขึ้นมา¹ เมื่อผ่านระยะเวลาวางเต่ายามาแล้ว 10 ปี

จากสถานการณ์ดังกล่าวจึงทำให้เกิดกระบวนการวิเคราะห์และการสร้างการวิจัยท้องถิ่นขึ้นในปี พ.ศ. 2555 ดังนี้

การวิจัยเพื่อศึกษาว่าเต่ายามีประสิทธิภาพจริงหรือไม่ในการช่วยลดการกัดเซาะชายฝั่ง

เพื่อเรียนรู้ว่าเต่ายามีประสิทธิภาพในการลดการกัดเซาะหน้าดินหรือไม่และเมื่อผ่านไป 10 ปีแล้วเต่ายามยังสามารถที่จะมีประสิทธิภาพในการทำงานอยู่อีกหรือไม่ช่วยในการพิสูจน์ว่าดินที่มีอยู่รอบๆ และในเต่ายามเกิดมาจากการเพิ่มขึ้นของดินหรือว่าเกิดจากการยุบตัวของเต่ายาม

การวิจัยที่เกิดขึ้น เป็นการวิจัยท้องถิ่นที่เกิดขึ้นระหว่างภาคการศึกษาหรือภาคราชการกับชุมชน ซึ่งผู้ทำการปฏิบัติ หรือผู้วิจัยเป็นคนในชุมชนเองที่สามารถลงมือปฏิบัติงานได้ด้วยตัวเองไม่ได้หวังรอจากภาคราชการส่วนเดียว ทำให้การวิจัยดังกล่าว ค่อนข้างมีความเข้มแข็งสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

กระบวนการทำการวิจัย

1. การเตรียมและทำอุปกรณ์ปักไม้รวกสองต้นที่ผูกติดกันโดยที่ไม้รวก

¹ ตะกอนที่เกิดขึ้น ยังไม่แน่นอนว่าเกิดจากการเพิ่มขึ้นของดินหรือเลนบริเวณชายฝั่ง หรือเกิดจากการยุบตัวของเต่ายาม

ต้นหนึ่งมีระดับขีดไว้ด้วยสีเหลือง กับอีกต้นหนึ่งมีกระป๋องผูกติดไว้ที่ด้านหนึ่ง ที่อยู่ในน้ำเพื่อใช้เป็นตัววัดเก็บดิน การปักจะปักตั้งแต่คลอง 7 ถึงคลอง 8 ปัก 3 แถวห่างจากฝั่ง โดยที่แถวแรกจะอยู่ที่ฝั่ง แต่ละแถวห่างกัน 50 เมตร

2. ทำการดำเนินการ ทดสอบ จะทำการตรวจสอบทุก 15 วันหรือ ประมาณ 15 วันตามความเหมาะสมและตามกำลังคน โดยที่จะเก็บข้อมูล 2 ส่วนด้วยกันคือ

ส่วนที่ 1 ตรวจระดับของขีดวัดระดับ โดยเอาสายวัดระดับวัดจากพื้นดินถึงขีดระดับ ถ้าตัวเลขน้อยๆ แสดงถึงปริมาณดินหรือทรายจะมากขึ้น พื้นดินจะสูงขึ้น (หน่วยเมตร/วัน)

ส่วนที่ 2 ตรวจวัดตะกอนดินในกระป๋อง โดยการเอากระป๋องที่ผูกติดกับไม้อีกอันหนึ่ง ขึ้นมาแล้วตรวจดูว่าในกระป๋องมีตะกอนดินเท่าไร (หน่วยกรัม/วัน)

ผลการดำเนินการ

ปริมาณของดินบริเวณที่มีเต่าวางมีเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน ปริมาณดินบริเวณปากคลอง 8 จะสูงกว่าปากคลอง 7 บริเวณติดริมชายฝั่งยังมีการกัดเซาะอยู่และยังเกิดการกัดเซาะมากขึ้นกว่าเดิม การกัดเซาะไม่นิ่ง หรือไม่แน่นอน บางช่วงของปีก็มาก แต่บางช่วงของปีก็น้อย ซึ่งทำให้ยังสรุปผลไม่ได้ทั้งหมด

สรุปผลการดำเนินการ

เต่าวางมีผลต่อการช่วยชะลอกคลื่น ชะลอกการกัดเซาะและช่วยยืนยันเพิ่มเติมว่าการที่มีปริมาณดินมาอยู่รอบๆ เต่าวางมาจากไหน ซึ่งสรุปได้ว่า

ดินเหล่านั้นมาจากการทับถมของตะกอนดินที่มากับน้ำ ไม่ได้มาจากเต่ายาง
ยุบตัวลงไปดินเลน

สิ่งที่ต้องปรับปรุงต่อ

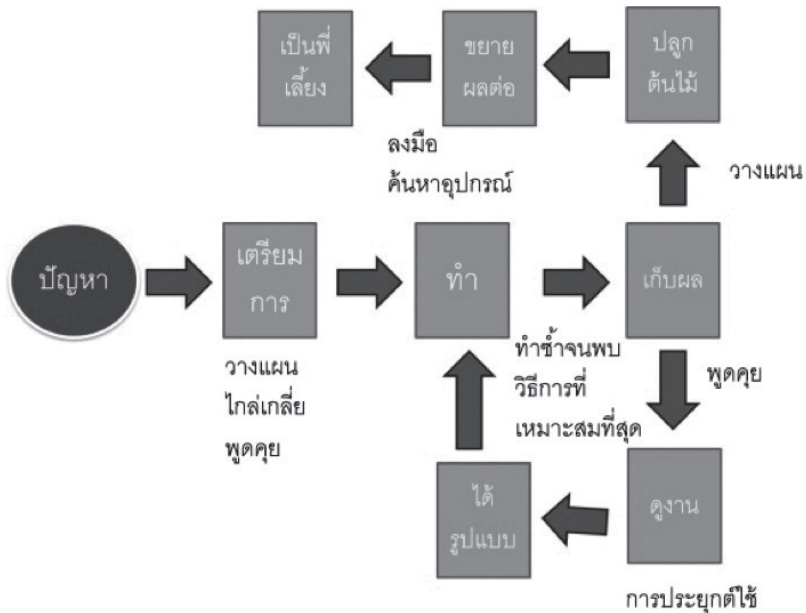
ระยะจากฝั่งที่น้ำท่วมไม่ถึง จนถึงเต่ามีระยะที่ห่างเกินไป และเต่ายาง
ไม่กักเก็บตะกอน เมื่อมีตะกอนเข้ามาตอนน้ำขึ้น พอน้ำลด ตะกอนก็จะไหล
กลับลงไป ปัญหาที่พบอีกอย่างหนึ่งก็คือไม่รู้ระยะห่างจากชายฝั่งของแนว
โครงสร้างของเต่ายาง รวมไปถึงไม่ทราบว่าผลที่เกิดจากการขุดลอกคลองน้ำ
เชี่ยว มีผลต่อการไหลของตะกอนดิน หรือมีผลกระทบต่อการกัดเซาะหรือไม่
สรุปการดำเนินการปี พ.ศ. 2555

เต่ายางมีผลชะลอคลื่นและลม ลดการกัดเซาะที่เกิดขึ้น พบว่ามีสัตว์น้ำ
เพิ่มขึ้นในพื้นที่ที่มีเต่ายาง ในด้านกระบวนการทำงานเป็นงานวิจัยท้องถิ่นที่นัก
วิจัยภายในชุมชนสามารถทำเองได้ ทำให้เกิดคุณค่าและความเป็นเจ้าของของ
ชุมชนที่ได้ทำงานนี้ และมีองค์ความรู้เกิดขึ้นอย่างมากและสามารถนำไป
ถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าวนี้ให้กับชุมชนข้างเคียง

แผนการดำเนินการต่อ (ปี พ.ศ. 2556)

ทำการติดตั้งเต่ายางเพิ่มขึ้น ในช่วงจากฝั่ง ถึงเต่ายางชุดเดิม โดยจะลอง
ดูที่ระยะ 2 เมตรจากชายฝั่ง ติดตั้งกำแพงไม้รวกอยู่ห่างจากชุดที่ติดตั้งใหม่
(ชุดติดชายฝั่ง) ระยะทาง 25 เมตรล้อมรอบชายฝั่ง เพื่อกันตะกอนดินไหลย้อน
กลับ พิสูจน์ผลกระทบที่เกิดจากการขุดลอกคลองน้ำเชี่ยว โดยทำการปักไม้
วัดระดับทุกคลอง คลองละ 6 ต้น (2 แถวแถวละ 3 ต้น)

สรุปรูปแบบการทำงานวิจัยการป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง

เรียนรู้ และนำไปสู่นวัตกรรม

ได้รูปแบบการทำเต้ายางรูปแบบใหม่ ซึ่งนำไปจดเป็นลิขสิทธิ์ได้ โดยได้ทำการตรวจวิจัยเรื่องมลพิษที่จะมีผลต่อคุณสมบัติของน้ำทะเลแล้ว พบว่า การย่อยสลายของเนื้อยางไม่มีผลต่อการเกิดมลพิษทางน้ำ และถ้ามีผลกระทบต่อสัตว์น้ำก็ไม่สามารถมาอาศัยอยู่ได้ แต่ก็ยังต้องเป็นเรื่องที่ต้องรอดำเนินการตรวจสอบต่อไป

บทส่งท้าย : สกตสาระ กะเทาะการเรียนรู้นักวิจัยท้องถิ่น

นายวิรัช พิมพ์อุบล

หัวหน้านักวิจัยชุมชนด้านการแก้ไขปัญหการกัดเซาะพื้นที่ชายฝั่ง

ได้เรียนรู้สิ่งที่เราไม่เคยทำ เช่น วิธีที่ง่ายในการวัดระดับพื้นดินที่สูงขึ้น จากการทำบวมของตะกอนเป็นต้น รู้จักการเก็บข้อมูลทุกอย่าง มีการทำงาน เป็นทีม ได้เรียนรู้เพื่อนร่วมงาน เกิดความสัมพันธ์ที่ดีขึ้น มีการพูดคุยสนุกสนาน เฮฮา ทำงานเหมือนทำกับพี่น้อง แต่ก่อนหน้านั้น ก็รู้จักกันมาก่อน แต่ก็รู้จัก กันเพียงผิวเผิน

มีช่วงเวลาที่ท้อบ้างเป็นธรรมดา เช่น เวลาที่แดดร้อนบ้าง การทำงานที่ ต้องตัดไม้ไผ่เอง ทำไม้ไม่เอาเงินไปซื้อไม้ แต่ก็ยังเป็นเหมือนบททดสอบ ที่จะทำให้เกิดการทำงานร่วมกัน เกิดความเข้าใจที่ดีต่อกัน เข้าใจในนิสัยใจคอของเพื่อน มากขึ้น เกิดความสามัคคีมากขึ้น

ด้านวิชาการ ตรงไหนที่เราติดขัด เราก็ถามพี่เลี้ยง ว่าทำอะไร พี่เลี้ยง ก็จะช่วยให้อ่านหนังสือ สนับสนุน ช่วยแนะนำวิธีการทำ การเก็บข้อมูล ว่าจะต้องทำ อย่างไรบ้าง ทำให้การทำงานสะดวกมากยิ่งขึ้น คล่องมากขึ้น ในการสื่อสารกับ ทางอาจารย์ที่เป็นพี่เลี้ยงก็รู้สึกดี ไม่เครียด เพราะอาจารย์ให้ความเป็นกันเอง และสุดท้ายมีความภาคภูมิใจในผลงานของตัวเอง เป็นอย่างมาก เนื่องจากงาน ที่ทำ สามารถตอบโจทย์ได้ รู้สึกว่าการร่วมแรงร่วมใจกันมาไม่สูญเปล่า

นายบุญรอด พันภัยพาล

ตำแหน่ง นักวิจัยชุมชนด้านการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะพื้นที่ชายฝั่ง

ได้ประสบการณ์ในการออกไปทะเลที่ไม่ได้จับสัตว์น้ำ อะไรที่เราไม่รู้เราก็ ได้รู้เพิ่มมากขึ้น ค้นพบว่าการทำงานวิจัย ไม่ได้มีความยากอย่างที่คิดไว้แต่ แรก บางครั้งก็มีความท้ออยู่บ้าง แต่ที่ยังคงทำงานวิจัยนี้ต่อ ก็เพื่อหมู่บ้านของ เรา ถ้าออกมาประสบความสำเร็จก็จะรู้สึกดีมาก เพราะมันเป็น สิ่งที่เราได้ลงมือ ทำด้วยตัวเราเอง

นายฉนง คงพริ้ว

ตำแหน่ง นักวิจัยชุมชนด้านการแก้ไขปัญหาคัดเซาะพื้นที่ชายฝั่ง

อยากรู้ว่าดินมันจะสูงหรือจะต่ำลง ได้รับความรู้ใหม่ๆ ที่เขามาสอน เนื่องจากอาจารย์มีความเป็นกันเอง รู้จักการเก็บข้อมูล อยากร่วมบอกลูกหลานว่าให้ช่วยมาทำแทนได้แล้ว เพราะแก่มากแล้ว

นางวารี คงพริ้ว

กลุ่มแม่บ้านเปรี๊ตใน

อยากลงไปช่วยลงมือ การทำงานเท่าที่มองเห็น ก็พบว่า มีความร่วมมือกันดี มีความภูมิใจกับคนในครอบครัว ที่ได้ออกไปช่วยสังคมหรือชุมชน

บทเรียน บทรู้ : ประเด็นพลังงานทางเลือก

จากบทเรียน...ผ่านมาเยอะ ได้สอนใจชุมชนเปรี๊ตใน

กิตติพงษ์ ภาชี

ชาวชุมชนเปรี๊ตใน ถือว่าเป็นชุมชนที่มีความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล เห็นคุณค่าและห่วงหาพันพวยากรในชุมชน บททดสอบครั้งสำคัญที่ผ่านมา คือ การปกป้องป่าชายเลนผืนใหญ่กว่า 12,000 ไร่ ให้พ้นจากมือนายทุนที่บุกรุกทำลายป่าชายเลนในช่วงปี พ.ศ. 2526 – 2527 ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งคัดค้านนายทุนที่เข้ามาทำนาถุ้ง และช่วยกันฟื้นฟูป่าชายเลนจนเป็นผลสำเร็จ และนั่นคือบทเรียนครั้งสำคัญที่ต้องบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์ของชุมชน ชาวบ้านได้เรียนรู้ ที่จะปกป้องชุมชนตนเองเป็นต้นมา และจนถึงตอนนี้ไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามที่เรียกว่าเป็น “คนนอก” จะมาในรูปแบบของ นายทุน หน่วยงานภาครัฐ หรือ นักวิจัย ที่มุ่งมาหาประโยชน์จากชุมชนอย่างเดียว โดยที่ชุมชนไม่ได้อะไร เรื่องแบบนั้นจะไม่เกิดขึ้นอีก เพราะชุมชนเปรี๊ตในเข้มแข็งถึงกับ กล้าบอกรับ หรือบอกปฏิเสธได้ หากคนที่เข้ามาไม่มีความจริงใจพอ แต่การเข้ามาของสถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม หรือ GSEI ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2554 ได้สร้างความต่างกว่าที่เคย เพราะเป็นงานวิจัยที่มุ่งสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน เป็นการพัฒนาคนไปพร้อมกับการแก้ปัญหาชุมชน โดยการ

สร้างนักวิจัยชุมชน ให้เกิดการเรียนรู้ คิดเป็น และแก้ปัญหาเป็น เพราะหากเมื่อโครงการนั้นสิ้นสุดลง ใครจะดำเนินงานต่อ หากไม่ใช่คนในชุมชน งานวิจัยนี้จึงนับได้ว่าเป็นการผสมผสานระหว่าง “นักวิชาการ” ที่เข้ามาเป็นที่เลี้ยงให้กับคนในชุมชนที่ก้าวขึ้นมาเป็น “นักวิจัย” ในชุมชนตนเอง

บทกวนปัญหา สำรวจทรัพยากรและความต้องการของชุมชน

ชาวบ้านเปรี๊ตใน ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร มีพื้นที่เหมาะสมในการทำเกษตร และมีพื้นที่ติดกับทะเล มีป่าชายเลน และทรัพยากรชายฝั่ง มองดูแล้วเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมาก นอกจากมีประเด็นการพัฒนาพื้นที่ป่าชายเลน การกักเซาะชายฝั่ง และการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งแล้ว อีกประเด็นหนึ่งที่ชุมชนให้ความสนใจคือเรื่องการใช้พลังงานทางเลือก

ภายใต้การดำเนินการศึกษาวิจัย ที่มุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมและการตัดสินใจของชุมชน ตั้งแต่การเรียนรู้เข้าใจปัญหาด้านพลังงานและสิ่งแวดล้อมของตนเอง จากการสำรวจข้อมูลและความต้องการเบื้องต้น พบว่ามีเรื่องที่เป็นไปได้หลายเรื่อง คือ การผลิตกระแสไฟฟ้าจากชีวมวล การศึกษาความเป็นไปได้ของการผลิตกระแสไฟฟ้าจากแผงโซลาร์เซลล์เก่าเพื่อใช้กับระบบประปาหมู่บ้าน การศึกษาความเป็นไปได้ของการจัดการขยะอินทรีย์ด้วยเทคโนโลยีก๊าซชีวภาพ (Biogas Technology) ซึ่งทีมวิจัยได้นำเสนอต่อที่ประชุมเพื่อหารือ และสร้างความรู้ความเข้าใจด้านพลังงานที่ตรงกันให้กับตัวแทนชุมชน รวมทั้งหารือเพื่อจัดทำ **แผนยุทธศาสตร์ด้านพลังงานบ้านเปรี๊ตในและตั้งจัดคณะกรรมการพลังงานชุมชน** โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน เมื่อมีแผนที่ดี พร้อมทีมงานในชุมชนที่เข้มแข็งแล้ว ที่นี้ก็พร้อมจะเดินต่อไปได้อย่างมั่นใจ

Think Global Act Local : มองภาพรวม ลงมือทำจากจุดเล็ก เก็บข้อมูลจริง เห็นจริง และตระหนักในสิ่งที่ค้นพบ

อย่างไรก็ตามการสร้าง ความเข้าใจหรือการจัดการศึกษา ด้านพลังงาน ทางเลือกให้กับชุมชน ต้องเห็นเป็นรูปธรรม จับต้องได้ และเป็นเรื่องไม่ไกลตัว จึงเป็นที่มาของการจัดงานมหกรรมพลังงานทางเลือกในชุมชน โดยทาง GSEI ร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ซึ่งทำให้คนในชุมชนได้เข้าใจ วิฤตติสถานการณ์พลังงานที่เกิดขึ้นในระดับโลก และการคิดแก้ปัญหาในระดับ ชุมชน ซึ่งตรงกับวาทกรรมที่ว่า “Think Global Act Local” หมายถึง คิดระดับโลก แต่ให้ทำแบบท้องถิ่น เริ่มจากจุดเล็กในชุมชนแล้วจะส่งผลกระทบเพื่อม ในระดับโลก ซึ่งต่อมานักวิจัยชุมชนและอาสาสมัครเยาวชนพลังงาน ได้จัดเก็บ ข้อมูลต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการวิเคราะห์และจัดทำสมดุลพลังงานของชุมชน เช่น บัญชีพลังงานครัวเรือน ซึ่งได้เห็นข้อมูลจริงที่น่าตกใจกับตัวเลขปริมาณ การใช้พลังงานคิดเป็นมูลค่ามากกว่า 5,800,000 บาทต่อปี ทำให้ชุมชนบ้าน เปร็ดโน ได้เห็นภาพสะท้อนการใช้พลังงานภายในชุมชนชัดเจนมากขึ้นและเริ่ม ตระหนักถึงกระบวนการมีส่วนร่วมด้านพลังงานของชุมชน คนในชุมชนต้อง ช่วยกันคิดต่อในเรื่องการลดการใช้พลังงานได้อย่างไร นอกจากนี้ทีมนักวิจัย ชุมชน ยังได้ไปศึกษาดูงานด้านโรงไฟฟ้าชีวมวล เพื่อศึกษาแนวทางการเป็น ไปได้ให้รอบด้านที่สุด

พยานภูมิปัญญาชาวบ้านบูรณาการกับงานวิชาการ

บรรยากาศยามเย็นในฤดูฝนในชุมชน แลเห็นกลุ่มควันกระจายตัวคลุ้งไป ทั่วบริเวณ คล้ายกับได้เข้าไปในบรรยากาศเคมูโก ในหนังสือญี่ปุ่นที่เคยได้ดูทาง ทิวในวัยเด็ก กลุ่มควันที่ลอยล่องออกมาจากเตาเผาถ่านของชาวบ้าน ที่เป็น ภูมิปัญญามีมาแต่โบราณ แต่เมื่อก่อนใช้แกลบเผาถ่าน จนได้มีการนำความรู้

เดิมมาต่อยอดความรู้เข้ากับวิชาการ เช่น เรื่องการเก็บน้ำส้มควันไม้ การทำเตาเผาถ่านขนาดเล็ก 200 ลิตร โดยใช้กิ่งไม้จากการตัดแต่งกิ่งไม้ผลในสวน แทนการเผาทั้งโดยเปล่าประโยชน์ ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์สูงสุดจากทรัพยากร

นอกจากนี้ยังมีการนำความรู้เรื่อง การผลิตก๊าซชีวภาพ หรือไบโอแก๊ส ไว้ใช้ในครัวเรือน ซึ่งทางโรงเรียนบ้านเป็ดโน ใช้ชุดเรียนรู้ด้านการจัดการขยะอินทรีย์ (ขยะจากเศษอาหาร) โดยระบบบ่อหมักก๊าซชีวภาพ ทำให้ได้ก๊าซชีวภาพในโครงการอาหารกลางวัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการนำพลังงานหมุนเวียนในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ผ่านเทคโนโลยีที่เหมาะสม ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายและส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของชุมชน โดยรวมชุมชนสามารถพึ่งตนเองด้านพลังงานในระดับครัวเรือนได้จริง

ในส่วนการนำแผงโซลาเซลล์เก่าที่ไม่สามารถจ่ายกระแสไฟฟ้าได้ จนทำให้ชาวบ้านเลิกใช้เมื่อสิบปีก่อน มีผู้เชี่ยวชาญได้สำรวจแผ่นโซลาเซลล์แล้วได้ผลว่ายังใช้งานได้อีก 50 ปี จึงได้มีการอบรมให้ความรู้กับชาวบ้าน ชุมชนจึงได้นำแผงโซลาเซลล์มาผลิตกระแสไฟฟ้าเพื่อใช้กับหลอดไฟสำหรับส่องทางเดินไว้ในโรงเรียนบ้านเป็ดโน ซึ่งปัญหาในเรื่องนี้แค่ชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลชุดอุปกรณ์ที่ผลิตกระแสไฟฟ้า แต่ได้ผู้เชี่ยวชาญผู้มีความรู้จากภายนอกชุมชนเข้ามาช่วยนั่นเอง

เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมและการตัดสินใจ

โดยแนวคิดของงานวิจัยจากทางสถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม หรือ GSEI นั้น ได้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ซึ่งแผนพลังงานชุมชน การลดภาระการพึ่งพาพลังงานจากภายนอกชุมชน ประเด็นหนึ่งที่คิดร่วมกัน คือ การผลิตกระแสไฟฟ้าจากชีวมวล ซึ่งทางนักวิจัย ชุมชน และผู้นำชุมชน ได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องนี้ ตั้งแต่ การสร้างความรู้ความเข้าใจ การสำรวจแหล่งพลังงานหมุนเวียนในท้องถิ่นที่จะนำมาผลิตไฟฟ้าชีวมวล การศึกษาดูงานในพื้นที่ที่มีการจัดการด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยสรุปทางชุมชนยังไม่พร้อมที่จะดำเนินการ เพราะยังไม่มั่นใจ ต่อผลกระทบกับสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งทางทีมีวิจัยจาก ทาง GSEI และนักวิจัยชุมชน ก็ยอมรับในการตัดสินใจของชุมชน และยังคง ต้องศึกษาแนวทางที่เหมาะสมและปลอดภัยกับชุมชนต่อไป

ยุวชนพลังงาน เมล็ดพันธุ์รุ่นต่อไป

การดำรงอยู่ของชุมชน เกิดจากการถ่ายทอดความรู้ วิธีคิด ผ่านวิถีการ ดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ที่ผูกพันกับธรรมชาติ ตั้งแต่การทำมาหากิน การ ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นแหล่งพลังงาน แต่เนื่องจากเด็กรุ่นใหม่เติบโตมา ท่ามกลางความรวดเร็วของเทคโนโลยี และสิ่งอำนวยความสะดวก พวกเขา เหล่านั้นจะรู้สึกรักและหวงแหนชุมชน เหมือนคนรุ่นพ่อรุ่นแม่หรือไม่หนอ

ซึ่งในเรื่องนี้ ทางชุมชนได้มองเป็นเรื่องสำคัญเช่นกัน รุ่นบุกเบิกอย่าง **“กลุ่มเยาวชนลูกไม้ป่าเลน”** แม้จะหมดรุ่นเพราะต้องไปเรียนต่อที่อื่น แต่ก็ได้ บุกทางให้กับน้องเยาวชนรุ่นต่อๆมา ได้เห็นตัวอย่างที่ดีของกิจกรรมเยาวชน ซึ่ง มีผู้ใหญ่ใจดีหลายท่านได้ให้การสนับสนุน โดยเฉพาะผู้อำนวยการโรงเรียนบ้าน เปร็ดไฉน นายชวภณ แสงจันทร์ ได้บูรณาการหลักสูตรท้องถิ่นหลายด้าน เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน สมุนไพรชุมชน เพื่อให้เด็กได้ไปเรียนรู้ชุมชน สัมผัสป่า

ชายเลน และแม้แต่การจัดการพลังงานทางเลือก ซึ่งที่ผ่านมา ได้จัดค่ายเยาวชน
รักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งให้คนสองรุ่นได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ระหว่างนักวิจัย
ชุมชนและเด็กเยาวชนลูกหลานบ้านเปรี๊ตใน ทั้งนี้ นักวิจัยชุมชน สามารถ
ถ่ายทอดความรู้ด้านพลังงานทางเลือก เรื่องโซลาเซลล์ และเตาแก๊สชีวภาพ ให้
กับเยาวชนในครั้งนี้

โดยผลของการจัดกิจกรรมเรียนรู้ด้านพลังงานทางเลือก ทำให้เยาวชนได้
รับทราบถึงแหล่งพลังงานทางเลือก และสัมผัสของจริง ตลอดจนสามารถนำ
ไปใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป นอกจากนี้ ค่ายนี้ยังช่วยเสริมสร้างศักยภาพให้
กับนักวิจัยชุมชนให้สามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ได้ เรียกว่าต่างเป็น
ครูให้กันละกัน ด้วยความหวังอยากเห็นเมล็ดพันธุ์รุ่นใหม่เติบโตขึ้นในชุมชน
อย่างสมบูรณ์

นักวิจัยชุมชน พลังของความภูมิใจ เพื่อพัฒนาชุมชน

จากเวทีสุนทรียสนทนา กับนักวิจัยชุมชนเปรี๊ตใน ทำให้รับรู้ถึงพลังของ
ความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำงานเพื่อชุมชน ทุกคนมีต้นทุนทางความคิดที่ดีในการ
ทำงานเป็นอาสา และได้รับการเสริมแนวคิดและความเข้าใจในสถานการณ์
วิกฤติพลังงาน การวางแผนพลังงานในชุมชน ตลอดจนการอบรม และการ
ศึกษาดูงาน ทำให้เกิดมุมมองที่กว้างขึ้น การเป็นนักวิจัยชุมชนทำให้ได้รู้ปัญหา
ของชุมชนตนเองชัดเจน และเกิดความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการ
เปลี่ยนแปลงชุมชนไปในทางที่ดีกว่า นักวิจัยชุมชนเหล่านี้ พวกเขาพร้อมที่จะ
ถ่ายทอดแนวความคิดสู่คนอื่น ๆ เพื่อการลดภาระค่าใช้จ่ายด้านพลังงานของ
คนในชุมชน

บทส่งท้าย : สกตสาระ กะเทาะการเรียนรู้นักวิจัยท้องถิ่น

นางสาวนพรัตน์ ศีลาลอย

ตำแหน่ง ประธานคณะกรรมการพลังงานชุมชน

สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหลายสมัย เป็นผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการก็จริงอยู่ แต่มีความมุ่งมั่นตั้งใจ และจริงจังในการทำงานเพื่อชุมชน คุณนพรัตน์ เล่าว่า “การมาทำงานตรงนี้ได้อะไรเยอะมาก ประทับใจในการเป็นวิทยากรการใช้เตาพลังงานชีวมวล โดยใช้เศษกิ่งไม้ที่เราเคยทิ้ง ซึ่งชาวบ้านให้ความสนใจมาก และเอาไปใช้ได้จริงในครัวเรือน ช่วยให้ชาวบ้านประหยัดลดภาระค่าใช้จ่าย และอีกเรื่องในเรื่องพลังงานทางเลือก ทางอบต. เราทำให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยการติดตั้งแผงโซลาร์เซลล์บนหลังคาอาคาร และใช้ไฟฟ้าในสำนักงาน ซึ่งไฟฟ้าที่ใช้เปิดแอร์ตอนนี้มาจากโซลาร์เซลล์ ที่เห็นผลเป็นรูปธรรมชัดเจนคือค่าไฟฟ้าของสำนักงานในเดือนนี้ลดลงมาก”

นายบุญยิ่ง สิงห์พันธ์

ตำแหน่ง เลขาธิการคณะกรรมการและนักวิจัยชุมชน

เดิมทีเป็นคนมีแนวคิดด้านพลังงานเป็นทุนเดิม และมีโอกาสเข้ามาเป็นนักวิจัยชุมชนร่วมกับ สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งได้ความรู้และมุมมองเพิ่มขึ้น มีความสุขในการถ่ายทอดความรู้ให้คนอื่นผ่านการเป็นนักจัดรายการวิทยุชุมชน และงานเขียนผ่านจดหมายข่าวศูนย์เรียนรู้บ้านเปรี๊ตใน

ที่บุญยิ่ง สรุปลงให้ฟังด้วยความภาคภูมิใจว่า “การได้มาเป็นนักวิจัยชุมชนนั้น ได้เพื่อน ได้ความรู้สึกภูมิใจ อยากให้ชุมชนพึ่งตนเองด้านพลังงานมากที่สุด เดิมทีชาวบ้านส่วนใหญ่มองเรื่องพลังงานเป็นเรื่องไกลตัว ผมเคย

พูดในที่ประชุมและเวทีสาธารณะจะไม่ได้ได้รับความสนใจ แต่พอมาเป็นนักวิจัยชุมชน ได้ศึกษาและเก็บข้อมูลจริง และพูดยืนยันข้อมูลได้อย่างมั่นใจ ทำให้ชาวบ้านหันมาสนใจมากขึ้น”

นายวัชรพล เรศสุข

ตำแหน่ง เลขาธิการกรรมการและนักวิจัยชุมชน

เคยทำงานเป็นพนักงานขาย แล้วกลับมาอยู่ในชุมชน เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีโอกาสเข้ามาทำงานชุมชน เล่าว่า “แต่เดิมมองเรื่องพลังงานเป็นเรื่องใหญ่ไกลตัว หากนึกถึงพลังงานจะคิดถึงโรงงาน โรงไฟฟ้า GSEI เข้ามา ทำให้มุมมองเปลี่ยนไป มองเรื่องพลังงานในระดับเล็กลง สามารถสัมผัสได้ และใกล้ตัวมาก อย่างเช่นเตาแก๊สชีวภาพ เตาชีวมวล ซึ่งสามารถทำได้ในระดับครัวเรือน”

นายชวณ แสงจันทร์ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเป็ดใน

ตำแหน่ง กรรมการ

ผอ.ชวณเป็นผู้บริหารนักพัฒนา และมีส่วนร่วมกับชุมชน ตั้งใจย้ายมาเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนที่นี่ เพราะเห็นเป็นชุมชนเข้มแข็ง ผอ.ชวณ เล่าไปยิ้มไปอย่างมีความสุขว่า “ทำงานแล้วสนุกมีความสุข เพราะมีทีมงานที่ดี ชาวบ้านให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันดีมาก มีงานอะไรในชุมชนหรือในโรงเรียนเราก็มาร่วมช่วยกัน”

ในเรื่องพลังงานชุมชน ผอ.ชวณ มองว่า “โรงงานไฟฟ้าชีวมวล เรายังมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว หากเราไม่เตรียมตัวบ้าง ถ้าเกิดเหตุฉุกเฉินไฟฟ้าดับเหมือนอย่างภาคใต้ เมื่อเร็วๆ นี้ ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายมหาศาลมาก การมีโรงไฟฟ้าชีวมวลเราอย่างมองว่าจะต้องผลิตเพื่อขาย แต่ควรมองว่าผลิตเพื่อใช้ในชุมชนเมื่อคราวจำเป็น”

นางวิไลวรรณ ถือสัตย์

ตำแหน่ง กรรมการ

“พอทำเรื่องสำรวจบัญชีพลังงานครัวเรือน แล้วเห็นข้อมูลการใช้จ่ายด้านพลังงานของชุมชน จึงอยากให้คนในชุมชน หันมาใช้ เต่าชีวมวล และพลังงานทดแทน อยากให้ทุกคนลดค่าใช้จ่ายตรงนี้ และอยากให้ทุกคนมีสุขภาพดี”

นายณรงค์ชัย โตไธสง

อาสาสมัครพลังงานชุมชน

คนหนุ่มรุ่นใหม่จบช่างคอมพิวเตอร์ ที่เข้ามาทำงานร่วมกับชุมชน ได้เสนอแนวคิดและมุมมองของคนรุ่นใหม่ “ผมคิดว่าพลังงานเป็นเรื่องใกล้ตัวพลังงานหลายอย่างเริ่มใกล้หมดไป อยากให้คนในหมู่บ้านช่วยกันหันมาใช้พลังงานทดแทน อยากให้รัฐบาลได้สนับสนุนแนวทางให้คนหันมาใช้พลังงานทดแทนอย่างจริงจัง จะได้ชะลอพลังงานฟอสซิลที่ใกล้หมด ให้มีใช้ต่อไปอย่างนานที่สุด”

นางสายใจ กลั่นกล้า

ตำแหน่ง อาสาสมัครพลังงานชุมชน

“อยากจะทำให้ทุกคนตระหนักเรื่องพลังงานทดแทน อยากให้ลูกหลานรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และอยากให้ทุกคนได้รู้จักบ้านเปรี๊ตใน ในมุมมองเรื่องชุมชนพลังงานต้นแบบ”

กล่องเครื่องมือ

กระบวนการจัดการความรู้ชุมชนที่เปรี๊ตใน

จตุพร วิชาญโชติอังกูร

เครื่องมือขั้นที่ 1: เวทีสุนทรียสนทนากการสนทนารรรรมดาที่มีพลัง

*“เมื่อเธอพูด ฉันก็ฟังอย่างเป็นมิตร
เรื่องน้อยนิด จึงดูเป็นยิ่งใหญ่
โลกสองโลกจึงนิยามความเป็นไป
ว่าเราต่างก็ใช้ใจนิยาม”*

กระบวนการสร้างการเรียนรู้แบบคนเปรี๊ตใน ถือเป็นเวทีที่ดึงเอา ปัญหาออกมาเพื่อเป็นต้นทุนการพัฒนา งานใหญ่ ปัญหาที่ซับซ้อนคลี่คลายได้ จากการหารือร่วมกัน “การสนทนา” จึงเป็น วิถีธรรมชาติ ที่เป็นเครื่องมือทรง พลังในการก่อรูปปัญญาผ่านการคุย และการฟังอย่างลึกซึ้ง

การสนทนาเป็นการเชื่อมร้อยใจมนุษย์ โดยเฉพาะการสนทนาที่คุณภาพ ภาษาธรรมดา แต่เต็มไปด้วยความรู้สึกรู้ใจเอื้ออาทรผ่านปัญหาทุกข์ร้อนของ “คน บ้านเดียวกัน” เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ร่วมทุกข์ ร่วมสุข ความ

คิดร่วมนำไปสู่การแสวงหาพื้นที่ในการสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับสังคม และหากระบวนการที่สามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีความหมาย หรืออีกนัยหนึ่งมีผู้กล่าวไว้ว่า การสนทนาคือการปฏิบัติการสร้างการเปลี่ยนแปลง (Conversation is a radical action)

วงพูดคุยของนักวิจัยชุมชนและเวทีชุมชน ที่รวมเอาหลากหลายกลุ่มในชุมชนมาพูดคุยร่วมกัน ใช้ภาษาเดียวกัน มองเป้าหมายร่วมที่ชัดเจน ต่างก็ใช้พลังบวกในการคิดกระบวนการทำงานร่วมกัน การสนทนาที่เป็นธรรมชาติ อาจมีผู้อำนวยกระบวนการเรียนรู้ (Facilitators) ช่วยสร้างบรรยากาศของการสนทนา เพื่อนำพาไปสู่ผลอันสร้างสรรค์ เห็นความหมายของวาระการดำเนินไปของการสนทนา และเห็นคุณค่า ความดีงามระหว่างกัน

การสนทนาที่ใช้การฟังอย่างลึกซึ้ง เอื้ออาทร ทำให้ทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความสุข ความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่าในตน และในขณะที่เดียวกันก็เห็นคุณค่าในตัวผู้อื่นไปด้วย ทำให้เปิดใจยอมรับความเห็นที่ต่าง แต่สร้างสรรค์ เปิดโอกาสให้ความคิดใหม่ๆ ที่มีพลังผุดขึ้นมาจากวงสนทนา

ไม่เพียงแต่สุนทรียสนทนาเพื่อเชื่อมโยง เรียนรู้ร่วมกันเท่านั้น แต่ชุดความรู้ที่ได้ เป็นความรู้สาธารณะที่เป็นผลรวมของความคิด ต่อยอดไปเป็นปัญญา ร่วมของกลุ่ม การสนทนาเพื่อก่อพลังลักษณะนี้ ถือว่าเป็นการถอดบทเรียน (Lesson learned) ในตัวด้วย เพราะมีการย้อนรอยอดีต มองปัจจุบัน และเห็นอนาคตจากจุดที่เป็นอยู่ ดังนั้นการกำหนดท่าทีต่อการพัฒนาสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตที่บ้านเปรี๊ดในจึงกำหนดท่าทีการเดินชัดเจน เป็นยุทธศาสตร์ที่มีกระบวนการเดินอย่างมีพลังจากการมีส่วนร่วม

เครื่องมือชิ้นที่ ๒: “นักสานพลัง” ศาสตร์และศิลปะเพื่อจุดไฟแห่งพลัง

ศิลปะ:นักสานพลัง เสมือนผู้อำนวยกระบวนการเรียนรู้ (Facilitator)

สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วการก้าวผ่านที่ไกลาหลของสังคมที่เราไม่อาจสามารถคาดการณ์ผ่านแนวโน้มได้อีกเลย ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสิ่งแวดล้อมและเงื่อนไขใหม่อย่างรวดเร็วและรุนแรง สภาพการณ์แบบนี้เกิดขึ้นที่บ้านเปร์ตในด้วยเช่นกัน การพัฒนาที่สร้างความมั่งคั่งเกิดผลกระทบตามมาอย่างมหาศาลทั้งในด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

สิ่งที่เราคงต้องมานั่งทบทวนกันให้มากคือ **การสร้างความรู้** เน้นการพัฒนาทักษะ น่าจะเป็นสิ่งจำเป็นมากกว่าการสอนความรู้ โดยเฉพาะความรู้ที่สำเร็จรูป เพราะทักษะเป็นเสมือนเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อการอยู่รอด ในขณะที่ความรู้ที่ผ่านการเรียนรู้เป็นเพียงบทเรียนเพื่อทบทวนเท่านั้น เมื่อรู้แต่ไม่มีทักษะ (Skills) ในการสร้างความรู้ใหม่ ก็เป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วง

“คนบ้านเปร์ตใน”สร้างความรู้ได้อย่างไร?

กระบวนการสร้างความรู้ โดยหลักการคือ การใช้วิธีการศึกษาวิจัย ที่มีกระบวนการ “ตั้งคำถาม”แล้วมี “วิธีการค้นหาคำตอบ”จากนั้นเราก็ “ได้คำตอบ”มาทดลองใช้ จากนั้นสรุปผลการศึกษา สรุปได้ความรู้ใหม่ๆ นำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน นี่เป็นแบบแผนการสร้างความรู้โดยทั่วไปแต่หากเรามองมุมของคนทำงานการสร้างความรู้ผ่านคนทำงาน ก็มีกระบวนการมากมาย แต่วิธีการที่เหมาะสมและเป็นธรรมชาติ สอดคล้องกับวิธีการทำงาน รวมถึงสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบนี้ได้ทุกที่คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ผลลัพธ์จากการแลกเปลี่ยนนอกจากจะให้ผลในด้านปริมาณขององค์ความรู้ที่นำมารวมกันแล้วในด้านคุณภาพของเนื้อหาองค์ความรู้ เราก็จะได้ชุดความรู้ใหม่ที่ผ่านฉันทามติผ่านประสบการณ์มุมมองที่หลากหลาย ถูกยืนยัน ทำทาย และรับรอง เป็นข้อมูล เชิงคุณภาพที่มีพลังอย่างยิ่งในการพัฒนา

วงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเวทีแทบทุกครั้ง จำเป็นต้องมี “คนกลาง” ในการสร้างพื้นที่ในการแลกเปลี่ยน พูดคุย คนกลางที่ว่านี้ เราอาจเรียกว่า ผู้อำนวยการกระบวนการเรียนรู้ หรือ Facilitator บุคคลที่ทำหน้าที่นี้ทำหน้าที่ออกแบบการเรียนรู้ การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ ผ่านสิ่งแวดล้อม และเป็นคนกลางในการชวนพูดชวนคุยโดยมีศาสตร์และศิลป์ และระดับประคองซึ่งขมยินดี จนบรรลุผลลัพธ์ที่เป็นปลายทาง² ของการพูดคุย

“นักสานพลัง” ก็ต้องมีมากกว่าศาสตร์

ผู้ที่ทำหน้าที่ Facilitator อาจเรียกได้ว่าเป็น“ผู้กล้า”ที่ทำหน้าที่ดูแลความหลากหลายที่จะเกิดขึ้นเบื้องหน้าโดยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบสถานการณ์อันเป็นดอกผลที่เกิดจากกระบวนการวงสนทนาได้เลยถึงแม้ว่าทั้งหมดนั้นเป็นความรับผิดชอบร่วมกันของผู้เข้าร่วมวงสนทนาทั้งหมดก็ตาม ดังนั้นศิลปะในการสนทนาเป็นสิ่งที่สำคัญ และ “การสนทนา” เป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน

² ปลายทางหรือผลลัพธ์ของการสนทนาอาจไม่มีความชัดเจนในแง่ของการตอบโจทย์หรือประเด็นที่ตั้งไว้ก่อนการพูดคุย ความหลากหลายของการรับรู้ในวงสนทนา จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เริ่มต้นสำหรับบางคน และกระบวนการก้าวต่อสำหรับหลายคน และยังมิบางคนได้คำตอบจากวงสนทนา ดังนั้นความหลากหลายจากผลลัพธ์ของวงสนทนา ไม่สามารถกำหนดได้ว่าประสบความสำเร็จหรือไม่ อย่างไร

ดังนั้น การทำหน้าที่ facilitator ศาสตร์ที่ใช้สำคัญเพียงส่วนเดียว ในความเห็นของผมคิดว่า สำคัญน้อยมากด้วย เราสามารถอ่านทฤษฎีต่างๆเกี่ยวกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจ แต่เมื่อไหร่ก็ตามที่ไม่ลงมือปฏิบัติจะไม่มีความสำเร็จใดๆเกิดขึ้นเลย เราพบเสมอๆว่า การปฏิบัติมีรายละเอียดมากมายให้ facilitator ได้เลือกทางออกที่ดีที่สุดสำหรับการสนทนาแต่ละครั้ง เราพบว่า การจัดการโลกภายในของผู้ที่ทำหน้าที่ Facilitator เองมีความจำเป็นอย่างมากเพื่อส่งต่อการจัดการโลกข้างนอกเพราะแรงระอุภายในส่งผลงานออกมาตลอดเวลา ดังนั้นการที่เตรียมความพร้อมตนเองก่อนทำหน้าที่ Facilitator จึงมีความสำคัญ

เตรียมอย่างไร? ก่อนข้างยากหากบอกวิธีการเตรียมตัว ซึ่งเป็นวิธีการเฉพาะของแต่ละคน แต่มีแนวคิดที่ว่า ความพร้อมทางด้านร่างกาย จิตใจ เป็นพื้นฐานที่ดี ความเมตตา กรุณา ปรารถนาดีและความรักต่อเพื่อนมนุษย์ที่บรรจุอยู่เต็มเปี่ยม ความรักเหล่านั้นจะแปรเป็นพลังเอื้อทันออกมาให้คนรอบข้างได้รับพลังบวกนั้น นั่นก็หมายถึง ความอ่อนไหวในดวงจิตของคนเป็น Facilitator ส่งผลอย่างมากกับบรรยากาศและพลังของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่อยู่ตรงหน้า ดังนั้น หาก Facilitator มีความทุกข์ กังวลใจ หรือความไม่แน่ใจบางอย่าง อึดอัดข้างใน แม้ว่าเบื้องหน้ามีรอยยิ้มและทำที่อันเยือกเย็น พลังลบจะไหลออกมาสร้างแรงสั่นสะเทือนให้กับวงสนทนา

“คุณไม่เพียงสร้างชีวิตด้วยความคิด

แต่ความคิดของคุณ

ได้สมทบเข้าเป็นพลังมหาศาลในการสร้างโลกด้วย

*ถ้าคุณคิดว่าตัวคุณเอง ไม่มีความสำคัญอันใด
และไม่มีอำนาจใดๆในโลกนี้ ลองคิดใหม่อีกที เพราะว่า
ความคิดในขณะนี้ของคุณกำลังสร้างโลกรอบตัวคุณอยู่จริงๆ”*

รอนดา เบิร์น, เดอะซีเคร็ต

ปัญหาของ Facilitator จึงไม่ใช่แค่การจัดการบรรยากาศและการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมเท่านั้น การจัดการโลกภายในตามที่กล่าวมาแล้วสำคัญยิ่งกว่า และใช้เวลาในการกล่อมเกลา ฝึกปฏิบัติ อยู่เสมอ

การเรียนรู้ที่เก่งกาจเพียงทฤษฎีแทบจะใช้ไม่ได้เลยในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องอาศัยศิลปะของการถ่ายทอดความรู้จากคนสู่คน จากคนสู่กลุ่ม การไหลวนของความรู้อาศัยเวลา รู้จักรอคอย อดทน และต้องการการจัดการอย่างประณีต ทฤษฎีจึงเป็นเพียงต้นทุนที่เสริมเป็นพื้นฐานเพื่อให้รู้เท่านั้นเอง และประสบการณ์ที่เป็น**ปัญญาปฏิบัติ**³ ของ Facilitator จะเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ใหม่ๆอย่างมีพลัง

“อยู่กับปัจจุบัน” Here and Now

ทุกครั้งที่ทำหน้าที่ Facilitator ถือว่า เราได้ทำหน้าที่อันมีคุณค่า และตัวเราเองเป็นศิลปินที่พร้อมรังสรรค์ความสวยงามของงานศิลปะชิ้นเอก เมื่อทุกอย่างลงตัว (คน สถานที่ เวลา) และตลอดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศิลปินจะต้อง **“อยู่กับปัจจุบัน”** การอยู่กับปัจจุบัน การมีสมาธิ จดจ่อกับสิ่งที่อยู่ตรงหน้า ทำให้เราตื่น และรู้ตัวเสมอ การคิดเชิงระบบ และ การออกแบบ

³ ปัญญาปฏิบัติ หมายถึง ผลึกผลของความรู้อันเกิดจากการปฏิบัติมายาวนาน หรือ ปฏิบัติจนได้อรรถความรู้ที่เป็น “ปัญญา” ในการดำรงชีวิต

กระบวนการแบบต่อเนื่องจากสถานการณ์ที่กำลังเดินทางไป คอยดูแลบรรยากาศของการเรียนรู้ให้เกิดพลังหมุนวนในกลุ่มสนทนา และคิดถึงกระบวนการในขั้นตอนต่อไปที่จะรองรับอย่างต่อเนื่องการอยู่กับปัจจุบันของ Facilitator จึงทำให้ทุกช่วงเวลามีความประณีต และแก้ไขได้ทันที่หากมีสถานการณ์ที่ต้องจัดการในทันที

เกี่ยวจนได้กัถึงเวลาชิมอาหารssaleit

ในเวลาคุณภาพ ซึ่งหมายถึง จุดที่ไฟติดจนถึงจุดที่ไฟลุกโชน เป็นช่วงเวลาที่เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างเข้มข้น และหลากหลาย ในช่วงเวลาคุณภาพนอกจาก Facilitator จะคิดประเด็นโยนลงในกลุ่มสนทนาเพื่อสร้างจุดเชื่อมของการพูดคุยแล้ว การสรุปประเด็นแบบเร็วๆ ทำให้เห็นกลุ่มก่อนความคิดว่า เราเดินทางมาไกลขนาดไหน และเพียงพอแล้วหรือยังสำหรับประเด็นที่ต้องสนทนาต่อเนื่อง

*เมฆฝนที่กำลังทะมึน พายุที่กำลังรุนแรง
เป็นเสมือนช่วงเวลาเริ่มต้นของวงสนทนา
ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่คอยอึกอักครู่
เมฆฝนเหล่านั้นผสานตัวกันได้ระดับหนึ่ง
เกิดเป็นสายฝนกลั่นมาจากเมฆหนาที่เรียงตัวกันอย่างเป็นระเบียบ...
สายฝนกระหน่ำอย่างหนักหน่วง แต่ทว่าเป็นจังหวะ มีระยะเวลา
ไม่นานนักท้องฟ้าก็สดใส
เป็นฟ้าหลังฝน ที่ท้องฟ้าสะอาดเป็นผืนฟ้าเรียบสีฟ้าเข้ม*

ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นเปรียบเทียบกับวิธีการสนทนาที่เกิดขึ้น ความยุ่งเหยิงความโกลาหลอย่างมากก่อนช่วงเริ่มต้น แต่จะค่อยๆปรับวิธีการสนทนาเพื่อมุ่งเรียนรู้ เห็นเป้าหมายร่วมการสนทนาจะมีพลังสูงสุดก็ต่อเมื่อทุกคนพร้อมที่จะถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้ที่เป็นปัญญาปฏิบัติถูกถอดบทเรียน ออกมาอย่างมากมายในวงสนทนานั้น...รอคอย ผลึกความรู้ที่เป็นคลังปัญญาของกลุ่ม เมื่อถึงเวลาหรือเพียงพอสำหรับการสนทนาแล้ว facilitator ควรสรุปประเด็นที่เก็บได้ทบทวนร่วมกันอีกครั้ง “บอกให้รู้” ไม่จำเป็นต้องมีพันธะสัญญาปกป้องความรู้ที่ร้อยเรียงจากกลุ่มแต่เป็นเพียงผลลัพธ์ของการพูดคุยที่แต่ละคนจะนำไปใช้ประโยชน์ในแง่มุมที่ต่างกัน

สิ่งหนึ่งที่ควรจะถามเพื่อทบทวนกลุ่มสนทนาเสมอๆในช่วงท้ายการสนทนาคือ บรรยากาศการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น เราได้เรียนรู้อะไรที่เป็นสิ่งใหม่สำหรับเรา และ สิ่งใดที่สั่นสะเทือนสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับตนเอง (เป็นการเปลี่ยนแปลงในช่วงขณะการสนทนา หรือ ฉับพลัน เช่น เปลี่ยนโลกทัศน์ ทักษะ หรือสร้างแรงบันดาลใจ เป็นต้น) พูดคุยประเด็นนี้ให้ละเอียดพอในวงสนทนา ข้อมูลชุดนี้จะเป็นชุดความคิดที่ตกผลึกของแต่ละคนที่ได้รับจากการสนทนา ซึ่ง หากละเอียดเพียงพอ เราจะเห็น “นวัตกรรม” ความรู้ ความคิด และการปฏิบัติ ที่น่าสนใจ

“คนที่มีสติปัญญาจะปรับเปลี่ยนความคิดตามสถานการณ์ ส่วนคนที่โง่เขลาจะยึดมั่นในความคิดตนอย่างตื้อรั้น”

เครื่องมือขั้นที่ 3: เวทีการเรียนรู้แบบเสริมพลัง

ตั้งเป้าหมายร่วมกันก่อนทุกครั้งเพื่อเรียนรู้จากหมุดหมายร่วมกัน

ก่อนเริ่มต้นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และถอดบทเรียนทุกครั้งอย่าลืม BAR (Before Action Review) หรือ การวิเคราะห์ความคาดหวังการปฏิบัติงาน เพื่อจัดระเบียบความต้องการของกลุ่มให้ชัดเจน และเป็นข้อมูลตั้งต้นที่ใช้วิเคราะห์กลุ่มเป้าหมายแบบเร็วๆ ให้กับวิทยากรกระบวนการและทีม ในการปรับเปลี่ยนบางกระบวนการให้สอดคล้องกับความคาดหวัง

ส่วนใหญ่เราจะใช้ต้นไม้แห่งความคาดหวัง โดยเตรียมต้นไม้ (ตัดกระดาดเป็นรูปต้นไม้) และ ตัดกระดาดเป็นรูปใบไม้ (อาจใช้กระดาดเป็นสีเขียวอ่อนเพื่อความสวยงาม) ตัดเทพกาวสองหน้าด้านหลังใบไม้ ให้ผู้เข้าร่วมได้เขียน “ความคาดหวัง” ลงไปในกระดาด และให้ทุกคนได้นำไปติดที่ต้นไม้แห่งความคาดหวังด้วยตนเอง แล้ววิทยากรกระบวนการสรุป จัดกลุ่มความคาดหวังของผู้เข้าร่วมให้ทุกคนได้รับทราบร่วมกัน ถือเป็นโอกาสกำหนด กฎ กติกากลุ่มร่วมกันไปด้วย เพื่อการบรรลุผลตามที่คาดหวังกระบวนการนี้ทำในครั้งแรกช่วงเปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทำ AAR (After Action Review) หรือวิเคราะห์ผลหลังการปฏิบัติงานอีกครั้งเมื่อสิ้นสุดเวที

จากการเตรียมความพร้อมมาสู่...การจัดกลุ่มก็สำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่เราออกแบบมักจะมีการแบ่งกลุ่ม (กลุ่มเล็กกลุ่มใหญ่ตามวัตถุประสงค์หลักที่ตั้งไว้) การแบ่งกลุ่มมีความหมายต่อกระบวนการหลายมิติทั้งเงื่อนไขของผลลัพธ์การเรียนรู้ การมีส่วนร่วม การจัดแบ่งกลุ่มจึง

เป็นโลกที่มีความหมายต่อการเรียนรู้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์หลายลักษณะ คือ

กลุ่มขนาดใหญ่ เป็นกลุ่มที่รวมทั้งหมดจากกลุ่มย่อย ที่มีกลุ่มเป้าหมายจำนวนมาก 100-300 คน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อเรียนรู้จากการสรุปผลภาพรวมจากกลุ่มย่อย ข้อจำกัดของกลุ่มใหญ่คือการขาดมิติชุมชน และการมีส่วนร่วมในการสื่อสารสองทาง

กลุ่มขนาดกลาง เป็นกลุ่มที่มีขนาด 20 - 50 คน เหมาะสำหรับการระดมความคิดที่ต้องการความคิดเห็นที่หลากหลาย แต่ไม่ได้เจาะลึก มีความเป็นชุมชนค่อนข้างสูง การมีส่วนร่วมค่อนข้างสูง จึงเหมาะสำหรับการระดมความคิดกว้างๆ เพื่อหาแนวทางในการดำเนินการใดๆ

กลุ่มขนาดเล็ก มีสมาชิกที่เหมาะสม สำหรับการจัดกระบวนการเรียนรู้ คือ 5 - 10 คน กลุ่มขนาดเล็กมีความเป็นชุมชนสูง และการมีส่วนร่วมสูง เหมาะสำหรับการถอดบทเรียนเชิงประเด็นที่ต้องการความลึก มีความจำเพาะละเอียด หรือการวางแผนปฏิบัติงานที่ต้องการรายละเอียด และสมาชิกทุกคนมีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างเต็มที่

การกำหนดกติกาในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้

การเปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ถูกจำกัดด้วยเวลา จำเป็นอย่างยิ่งต้องกำหนดกติกาเพื่อความราบรื่นของการดำเนินกิจกรรม และบรรลุผลลัพธ์ตามที่คาดหวังไว้ และเป็นการวางบทบาทให้กับผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กติกาที่นอกจากจะบอกกล่าวถึงธรรมเนียมปฏิบัติอันเป็นมารยาทพื้นฐานเช่น การปิดโทรศัพท์หรือเปิดในระบบสั่น เวลาในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การฟังอย่างลึกซึ้ง ฯลฯ สิ่งที่เราต้องกำหนดเป็นภาพใหญ่เพื่อให้ผู้เข้าร่วมทุกคนรับทราบโดยทั่วกันคือ

เป้าหมายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือ ถอดบทเรียน เพื่อให้ผู้เข้าร่วม ถอดบทเรียนได้ทบทวนประสบการณ์ ความรู้เดิม ความรู้ที่ผ่านการปฏิบัติจน เป็น Best Practice และเรียนรู้ความสำเร็จจากการปฏิบัติที่ผ่านมา

วิธีการถอดบทเรียน ใช้วิธีการระดมความคิดเห็น เน้นความเท่าเทียมใน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไม่มีผิดและไม่มีถูก มีอิสระเสรีเต็มที่ในการให้ความเห็น ต่างๆ รวมไปถึงการสรุปและสะท้อนบทเรียนร่วมกันในช่วงท้าย

เครื่องมือขั้นที่ 4: ถอดบทเรียน วิธีวิทยาการ การมองย้อนอดีต เพื่อภัยพิบัติธรณีวิทยา

บทบาท Facilitator กับ การถอดบทเรียน

บทเรียนในชีวิตประจำวันมีมากมาย มีทั้งบทเรียนที่ควรจดจำและบท เรียนที่ควรลืม (แต่เรากลับจำ) บทเรียนทั้งหลายได้สอนเราว่า มีสิ่งไหนที่เรา ควรจะเดินหน้าสานต่อ มีสิ่งไหนบ้างที่ต้องยุติ เพราะไม่อย่างนั้นจะเกิดความ เสียหาย หรือเกิดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นซ้ำอีก โดยไม่ก่อประโยชน์ใดๆ สิ่งเหล่านั้น เป็นบทเรียนในชีวิตมีทั้งเรื่องทั่วไปและเรื่องที่มีปมซับซ้อน การถอดบทเรียน จึงต้องมีความเข้มข้นตามเงื่อนไขที่ซับซ้อนเหล่านั้น

ในแวดวงวิชาการ “การถอดบทเรียน” จะหมายถึง การทบทวนสรุป ประสบการณ์ที่ผ่านมาในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้เห็นรายละเอียด เห็นเงื่อนไข ต้น เหตุและการเชื่อมโยงของเหตุการณ์ ทั้งภายในและภายนอกที่ทำให้เกิดผลลัพธ์ ในปัจจุบัน

ดังนั้นการถอดบทเรียน นอกจากมีเป้าหมายในการได้บทเรียนแล้ว ลึก ไปกว่านั้น คือการได้ “ชุดความรู้” ชุดหนึ่ง ที่มีคุณค่าจากการสรุปแบบ

บูรณาการ ที่ประกอบด้วยมุมมอง วิธีคิด ไปจนถึงปรากฏการณ์อันเนื่องมาจาก มุมมอง วิธีคิดเหล่านั้น อาจกล่าวได้ว่า Right View, Right Concept ถึงจะ เกิด Right Action และได้ชุดความรู้ใหม่ที่มีประสิทธิภาพที่จะเป็นข้อมูลต้นทุน ในการสร้างสรรค์งานอย่างต่อเนื่องและเกิด **ความเข้าใจ (Comprehension)** ก่อเกิดวิธีคิดใหม่ มุมมองใหม่ๆ การถอดความรู้ที่ได้เพียงประสบการณ์ผิวเผิน ในมุมมองของวิทยากรกระบวนการแต่เพียงอย่างเดียว อาจไม่มีพลังเพียงพอที่จะ กะเทาะความจริงที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังได้ ความสำคัญและความประณีตของ **“การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม”** ที่ได้มาซึ่งบทเรียน จึงเป็นสิ่ง สำคัญ รวมไปถึงผู้ที่ทำหน้าที่ถอดบทเรียนที่เรียกว่า **“วิทยากรกระบวนการ”** หรือ **“Facilitator”** และ **ผู้เข้าร่วมเวที (Participants)** ในกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมด้วย

เริ่มต้น...ถอดบทเรียน

การถอดบทเรียนเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ สิ่งที่สำคัญและส่งผลต่อการ ได้มาซึ่ง **“บทเรียน”** ที่ดี ก็คือ การเตรียมกระบวนการ การเริ่มต้นและการ เตรียมการที่ดีทำให้การถอดบทเรียนประสบความสำเร็จแล้วกว่าครึ่ง

องค์ประกอบของผู้เข้าร่วมถอดบทเรียน

องค์ประกอบนี้สำคัญมาก เพราะผู้เข้าร่วมถอดบทเรียนล้วนแต่เป็น **“คน ต้นเรื่อง”** ที่มีประสบการณ์การทำงานด้านนั้นตลอดทั้งกระบวนการ โดยเฉพาะ นักปฏิบัติที่คลุกคลีกับการงาน ประเด็นไม่ว่าจะมีส่วนร่วมในระดับใดก็ตาม หลักเกณฑ์การคัดเลือกผู้เข้าร่วมเวทีถอดบทเรียน จึงต้องให้ความสำคัญหาก ผู้เข้าร่วมถอดบทเรียนไม่ใช่ **“ตัวจริงเสียงจริง”** ส่งผลให้การถอดบทเรียนก็ไม่

สามารถได้ข้อมูลที่แท้จริง รวมไปถึงการเจาะประเด็นเชิงลึกได้ จำนวนผู้เข้าร่วมจะอยู่ที่ประมาณ 6 – 10 คน ไม่มากและไม่น้อยจนเกินไป หากจำนวนคนน้อยอาจได้บทเรียนที่ไม่ค่อยครอบคลุม แต่หากจำนวนคนมากไปส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ดี แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างทั่วถึง ยกเว้นในกรณีการถอดบทเรียนที่เป็นการถอดบทเรียนเชิงลึก ถอดบทเรียนบุคคลที่จำเพาะเจาะจงมาแล้ว กรณีนี้จะเหมือนการทำกรณีศึกษา ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มีผู้ถอดบทเรียนและผู้ทำการถอดบทเรียนเท่านั้น

องค์ประกอบด้านกลไกการเรียนรู้

การถอดบทเรียนเป็น “กระบวนการ” ที่ประกอบด้วยวิธีวิทยาชุดหนึ่ง กลไกสำคัญหนึ่งคือ **วิทยากรกระบวนการ หรือ Facilitator** จะทำหน้าที่เป็นผู้ที่คอยกระตุ้น สร้างบรรยากาศในการแลกเปลี่ยนทัศนะ ข้อมูล อย่างบูรณาการ โดย Facilitator เองก็ต้องมีทักษะในการเป็นวิทยากรกระบวนการ ผสมผสานด้านความคิด ผลิดอกออกผลในวงสนทนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ ชุดบทเรียนใหม่ ตลอดจนมุมมองและทางเลือกใหม่ ผ่านการประมวลความคิด (Conceptualize) สรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์ให้เกิด “**บทเรียน**” คลี่คลายกระจ่างชัดในประสบการณ์ที่มีร่วมกัน

สำหรับการถอดบทเรียนคุณสมบัติเพิ่มเติมสำหรับวิทยากรกระบวนการ ก็คือ ต้องเป็นผู้มีความรู้เชิงลึกและกว้างในประเด็นที่จะถอดบทเรียนพอสมควร เพราะชุดความรู้เริ่มต้นของ Facilitator จะเป็นต้นทุนในการตั้งคำถาม ต่อยอดคำถาม รวมไปถึงการนำเสนอมุมมอง ทัศนะที่หลากหลาย เพื่อเอื้อให้ผู้คนในวงเรียนรู้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างเต็มที่และมีคุณภาพ ดังนั้นการเตรียมตัว

ของวิทยากรกระบวนการจำเป็นต้องศึกษาบริบทของงานเชิงประเด็นให้ถ่องแท้ อีกส่วนหนึ่งก็คือข้อมูลของผู้เข้าร่วมวงเรียนรู้ ต้องเรียนรู้เบื้องหลัง พื้นฐานจุดแข็ง และข้อจำกัดของผู้เข้าร่วมวงเรียนรู้ จะช่วยทำให้การสร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของวิทยากรกระบวนการเป็นไปด้วยความราบรื่นและเกิดผลสำเร็จ

กระบวนการถอดบทเรียน ไม่ได้เจาะจงในการเลือกใช้เครื่องมือ หรือวิธีการใดวิธีการหนึ่ง แต่การถอดบทเรียนขึ้นอยู่กับ“โจทย์”และ“กลุ่มเป้าหมาย” สองสิ่งนี้เองที่เป็นตัวกำหนดว่าเราจะใช้กระบวนการถอดบทเรียนอย่างไร? แต่อย่างไรก็ตามเราก็สามารถยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนตลอดเวลาที่ลองปรับเปลี่ยนวิธีการใหม่ๆ ก็ไม่ผิดกติกาใดๆทั้งสิ้น

บางที่อาจใช้วิธีการ “ถอดบทเรียนที่ไร้กรอบ” ที่บอกว่าไร้กรอบคือ ไม่ได้แสดงตัวว่าผู้ที่ทำหน้าที่ถอดบทเรียนกำลังปฏิบัติการ “ถอดบทเรียน” อยู่ทำให้เนียน ทำให้เป็นธรรมชาติแต่ภายใต้ความเป็นธรรมดานั้น นักถอดบทเรียน กำลังใช้วิธีการถอดบทเรียนอยู่เงียบๆ เช่น วิธีการสังเกต การจับประเด็นการพูดคุย การซักถามทุกซอกทุกใต้อะไรหรือบางครั้งก็ลงไปสัมภาษณ์พูดคุยในประเด็นที่เราสนใจเมื่อมีประเด็นที่น่าสนใจเราก็ลงลึกในประเด็นเหล่านั้นทันที แต่ทุกอย่างเป็นไปแบบธรรมชาติในบรรยากาศกัลยาณมิตร

“การถอดบทเรียนที่ดี” ควรจะทำให้เนียนกับวิถีชีวิต ข้อมูลที่เราได้ก็จะเป็น ข้อเท็จจริงที่หายากมากในวงสนทนาสาธารณะทั่วไป วิธีการนี้ทำได้ดีแบบคนต่อคน หรือกลุ่มเล็กๆที่เราคุ้นเคยระดับหนึ่งมาแล้ว ความสำเร็จในการถอดบทเรียนแบบไม่เป็นทางการนี้อยู่ที่เราสามารถทำลายความเป็นคนแปลก

หน้า เราสามารถทลายความหวาดระแวง กระชับความสัมพันธ์นำไปสู่การไว้วางใจ และเปิดใจในที่สุด แล้วทุกอย่างก็ไปได้ดี

“การถอดบทเรียน” เป็นกระบวนการหนึ่งที่อยู่ภายใต้ “การจัดการความรู้” (Knowledge management) ดังนั้นความรู้ที่ถูกจัดการอย่างเป็นระบบสามารถนำไปใช้ได้ก็หมายถึงเราก็ได้บทเรียนพร้อมใช้ไปด้วย ความรู้และบทเรียน คือสิ่งเดียวกัน เราทราบกันดีว่าความรู้มีสองชนิดความรู้ภายนอก (Explicit knowledge) ที่เป็นความรู้หาได้จากตำรา ทฤษฎี งานเขียนที่เป็นลายลักษณ์อักษรเราสามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ พร้อมใช้ได้ทันที การจัดการความรู้ประเภทนี้ไม่ค่อยทำลายความสามารถเท่าไรครับแต่ความรู้ประเภทหลังที่ผมจะพูดถึงนี้สิครับ ทำลายมาก สำหรับนักถอดบทเรียนนักจัดการความรู้ ความรู้ที่บอกว่าทำลายคือ “ความรู้ฝังลึก” (Tacit knowledge) ครับ ...ยากมากสำหรับการดึงความรู้เหล่านี้ออกมาเพราะนักถอดบทเรียนไม่ได้มีทักษะ ที่แกร่งศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องมีศิลปะด้วย

